

УДК 378.016:908:[37.091.12.011.3-051:91] (043.5)
DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2019.71.61>

Чала О. В.

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНОСТІ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ГЕОГРАФІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Проаналізовано останні дослідження та публікації щодо важливості використання краєзнавчих знань у цілях підвищення ефективності процесу навчання та виховання студентів у системі вищої професійної освіти. Представлено варіативні підходи до визначення критеріальної бази відповідних досліджень із проблем формування краєзнавчої компетентності. Виділено та конкретизовано критерії та показники сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки. Серед них автор виділяє такі критерії: мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний, емоційно-вольовий. Виокремлено показники за кожним із цих критеріїв які визначаються з урахуванням структурних компонентів краєзнавчої компетентності майбутніх фахівців із географії, наукових підходів до діагностування сформованості географічної культури та краєзнавчої готовності, краєзнавчих умінь і навичок. Визначено та описано рівні сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх фахівців за тримірною шкалою та виділено такі рівні: низький, середній і високий. Низький рівень характеризується слабким інтересом до оволодіння краєзнавчими знаннями. Середній рівень – прояв інтересу і бажання майбутніх фахівців опанувати краєзнавчі знання. Високий рівень – наявність інтересу та бажання опанувати нові краєзнавчі знання, уміння і навички та застосовувати їх на практиці. Проаналізовано отримані діагностичні дані, що відображають рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів. Зроблено відповідні висновки щодо сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за вищезазначеними критеріями та їхніми показниками.

Ключові слова: краєзнавча компетентність, мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний, емоційно-вольовий критерії, показники, рівневі характеристики, самодетермінація, самоініціація, стимуляція.

Глибокі соціальні зміни, які відбуваються сьогодні в суспільстві, вимагають нових підходів до розвитку освіти, а також до проблеми краєзнавчої компетентності вчителя географії. Географічна освіта сприяє підготовці майбутніх фахівців закладів вищої освіти до самостійної діяльності у різноманітній географічній реальності. Краєзнавча підготовка майбутніх учителів географії – це найважливіша умова подальшої професійної діяльності, яка спрямована на формування краєзнавчої компетентності, розвиток професійно значущих якостей. Спрямованість процесу навчання географії на формування краєзнавчої компетентності забезпечує його високу ефективність і результат, орієнтований на підготовку студентів до самореалізації та адаптації на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про важливість використання краєзнавчих знань із метою підвищення ефективності процесу навчання та виховання студентів у системі вищої професійної освіти (О. Бугрій, Л. Булава, Л. Вішнікіна, Т. Кравченко, М. Криловець, Г. Лисичарова, І. Матрусов, В. Носаченко, В. Обозний, Н. Побидайло, Г. Попович, І. Рожі, С. Совгіра, О. Тімець, О. Топузов).

Невирішеними залишаються питання діагностики сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, які сьогодні ще не отримали належного теоретичного осмислення та висвітлення. Отже, це підштовхнуло нас до визначення окремих аспектів процесу діагностики сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, а саме – її критеріїв і показників.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу та виділення критеріїв і показників сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Ефективність процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів визначається сукупністю критеріїв для оцінки сформованості та готовності до краєзнавчої діяльності.

Дослідження рівнів сформованості краєзнавчої компетентності повинно здійснюватися на основі відповідних критеріїв і показників, які визначаються з урахуванням структурних компонентів краєзнавчої компетентності майбутніх фахівців із географії, наукових підходів до діагностування сформованості географічної культури та краєзнавчої готовності, краєзнавчих умінь і навичок.

У науковій літературі з проблем формування краєзнавчої компетентності представлено варіативні підходи до визначення критеріальної бази відповідних досліджень (табл. 1).

Аналіз представлених наукових підходів дає змогу зробити висновки про те, що критерії сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів усі дослідники визначають з урахуванням структури досліджуваного виду компетентності.

З урахуванням теоретичних засад дослідження, сутності та структури краєзнавчої компетентності майбутніх географів, узагальнення наукових підходів до критеріальної бази відповідних досліджень ми визначили критерії сформованості краєзнавчої компетентності у майбутніх фахівців із географії: мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний та емоційно-вольовий.

1. *Мотиваційно-потребнісний критерій* полягає в розумінні студентами вагомості краєзнавчих знань, свідомому ставленні до оволодіння краєзнавчими знаннями та досвідом використання їх у своїй практичній

професійній діяльності. Показником вираження є орієнтація студентів щодо оволодіння краєзнавчими знаннями: фактами, явищами, закономірностями; на засвоєння способів добування знань, а також позитивне ставлення до діяльності, яка пов'язана з надбанням та актуалізацією таких знань у своїй професійній практиці.

2. *Когнітивний критерій* передбачає готовність і прагнення студентів щодо оволодіння та засвоєння сукупності краєзнавчих знань. Показниками цього критерію є наявність глибоких, міцних базових знань про рідний край, людей, історію, культуру, традиції та інше, умінь, навичок і здібність застосовувати їх у професійній діяльності, уміння класифікувати та систематизувати краєзнавчі знання, уміння виокремлювати проблему, аналізувати її та вирішувати;

3. *Діяльнісно-комунікативний критерій* характеризує оволодіння студентами системи умінь і навичок краєзнавчої діяльності. Показником такого критерію є усвідомленість, розгорнутість, послідовність умінь під час аналізу, синтезу, порівняння; а також аналітичних, проєктувальних, організаційних, комунікативних умінь;

4. *Емоційно-вольовий критерій* полягає в емоційно-вольовій регуляції поведінки студентів у процесі оволодіння та застосування краєзнавчих знань. У ролі показника такого критерію виступають, з одного боку, адекватність емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули, перемини емоційного стану, усвідомленість і контроль, з іншого боку, самодетермінація (свідоме планування своїх дій відповідно до особистих бажань і почуття обов'язку), самоініціація та гальмування своїх дій (установка до виконання та припинення своїх дій), самообілізація та самостимуляція (стимуляція своєї діяльності щодо оволодіння краєзнавчими знаннями), самоконтроль (контроль своїх дій);

Таблиця 1

Наукові підходи до визначення критеріїв сформованості краєзнавчої компетентності

Автор	Критерій	Показники
І. Рожі [4, с. 119–125]	Мотиваційно-ціннісний	Прагнення задовольнити пізнавальні потреби, осмислення й передавання інформації краєзнавчого змісту, прагнення до набуття краєзнавчих знань, емоційна стійкість
	Когнітивно-знаннєвий	Повнота і дієвість краєзнавчих знань у процесі краєзнавчо-туристської роботи; володіння краєзнавчою термінологією, орієнтування в традиційних і нових методах краєзнавчих досліджень; комунікабельність ініціативність, самостійність, відповідальність
	Діяльнісно-практичний	Здатність відбирати, аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати теоретичні краєзнавчі відомості; уміння самостійно набувати знання про способи і методи самостійної краєзнавчо-туристської роботи, виконувати розумові операції, уміння робити висновки
В. Носаченко [2, с. 82]	Мотиваційний	Здатність і готовність отримувати й застосовувати сукупність картографічних знань, умінь і навичок у навчально-професійній діяльності
	Когнітивний	Відображає повноту і дієвість знань у процесі виконання різних видів професійної діяльності, рівень володіння картографічними знаннями
	Діяльнісний	Об'єктивне оцінювання рівня володіння картографічними знаннями, уміннями й навичками
Л. Вішнікіна [1, с. 121]	Змістовий	Емпіричні та теоретичні географічні знання, які повинні бути сформовані
	Операційний	Вміння та навички, які формуються у процесі навчання географії, а також досвід застосування географічних знань, умінь і навичок, спрямованих на вирішення теоретичних і прикладних життєво важливих завдань і проблем на творчому рівні
	Емоційно-ціннісний	Визначається емоційно-ціннісними установками, відносинами, ціннісно-визначальними поглядами та переконаннями щодо навколишнього середовища та людської діяльності в ній
	Світоглядний	Полягає в науковому географічному баченні навколишнього середовища на основі географічної картини світу, вміння просторово та комплексно мислити
О. Тімець [5, с. 126]	Особистісний	Наявність ціннісних орієнтацій, пов'язаних із взаємодією індивідуального і суспільного, які формуються в умовах реального життя під впливом економічних, моральних, духовних факторів дійсності. Ці елементи є складниками ціннісно-змістової компетенції фахової компетентності майбутнього вчителя географії; наявність ціннісних орієнтацій, пов'язаних із взаємодією індивідуального і суспільного
	Когнітивний	Передбачає сформованість у майбутнього вчителя географії функціональних фахових знань і знань студентами особливостей географічних карт
	Операційний	Наявність у майбутнього вчителя географії вмінь самостійної роботи та вмінь практичного застосування функціональних фахових знань

Визначення рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх фахівців ми провели на основі тримірної шкали (трьохрівневе шкалювання А. В. Усова) та виділяємо такі рівні: низький, середній і високий.

Низький рівень характеризується слабким інтересом до оволодіння краєзнавчими знаннями, не проявляється бажання самостійно набувати та засвоювати краєзнавчі знання і застосувати їх на практиці. Обсяг

краєзнавчих знань епізодичний, поверхневий, мінімальний, відсутня глибина і міцність, динамічність цих знань. Знання засвоєні на рівні отримання інформації, без її подальшої внутрішньої переробки. Студенти не володіють найпростішими способами пізнавальної діяльності: аналізом, синтезом, порівнянням отриманих знань, відчувають труднощі в аналізі результатів виконаної краєзнавчої діяльності, слабо виражені проєктувальні та організаційні вміння застосовувати свої знання на практиці. Не розуміють ціннісну значимість засвоєних краєзнавчих знань для свого особистісного професійного розвитку.

Середній рівень – прояв інтересу і бажання майбутніх фахівців опанувати краєзнавчі знання – факти, явища, закономірності; бажання засвоїти оптимальні способи добування інформації і застосовувати її в професійній діяльності. Обсяг краєзнавчих знань досить високий, спостерігається системність, осмисленість, міцність знань, фіксується здатність до аналізу, пояснення, оцінки, виділення головного і другорядного. Знання засвоєні студентами і перетворені в особистісно-значущі дії, на основі яких формуються уміння і навички. Застосування проєктувальних і організаційних умінь у нових ситуаціях. Спостерігається здатність до самоаналізу, адекватної самооцінки і самоконтролю за ходом виконуваної діяльності, прийняття правильних рішень. Студенти можуть встановлювати і підтримувати доброзичливі взаємовідносини у процесі комунікативної взаємодії.

Високий рівень – наявність інтересу та бажання опанувати нові краєзнавчі знання, уміння і навички та застосовувати їх на практиці та в подальшій професійній діяльності. Простежується можливість актуалізації отриманих знань у професійній діяльності; сформована здатність до аналізу, синтезу, порівняння, а також аналітичних, проєктувальних, організаційних у сфері добування та застосування краєзнавчих знань у практичній пізнавальній діяльності; застосування комплексу умінь має оперативний, гнучкий, самостійний, творчий характер, студенти проявляють готовність і здатність до вирішення завдань із краєзнавства підвищеного рівня складності; діяльність набуває пошукового і науково-дослідного характеру, проявляється прагнення до творчої самореалізації в науково-дослідній і пізнавальній діяльності. Оцінка результатів своєї діяльності достовірна і обґрунтована.

Зважаючи на зазначене вище, ми подаємо загальну таблицю (табл. 2), що відбиває рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за мотиваційно-потребнісним, когнітивним, діяльнісно-комунікативним та емоційно-вольовим критеріями.

Таблиця 2

Розподіл майбутніх географів за рівнями сформованості краєзнавчої компетентності за певними критеріями

Критерії та показники	%						Разом %		
	КГ			ЕГ			В	С	Н
	В	С	Н	В	С	Н			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Мотиваційно-потребнісний критерій</i> – орієнтація студентів щодо оволодіння краєзнавчими знаннями (фактами, явищами, закономірностями); – наявність мотивів і позитивне ставлення до краєзнавчих знань і до діяльності; – емоційна стійкість і прагнення до набуття краєзнавчих знань; – наявність професійної спрямованості до краєзнавчої діяльності	99,5	226,4	664,1	99,6	225,5	664,7	99,5	226,1	664,4
<i>Когнітивний критерій</i> – базові знання про суть, зміст, методи та способи краєзнавчої діяльності; – знання щодо способу дій, які виконуються в процесі вирішення завдань із краєзнавства; – знання та вміння класифікувати та систематизувати краєзнавчі знання, уміння виокремлювати проблему, аналізувати її та вирішувати	88,9	226,8	664,3	99,4	226,5	664,1	99,2	226,6	664,2
<i>Діяльнісно-комунікативний критерій</i> – аналітичні уміння (аналізувати результати пізнавальної краєзнавчої діяльності); – проєктувальні уміння (цілепокладання і виконання завдань самоосвіти, пошуку шляхів і способів їх вирішення); – організаційні уміння (організувати активну самостійну діяльність); – комунікативні уміння (взаємодіяти з педагогами та з колективом у процесі пізнавальної, дослідницької діяльності)	88,7	332,1	559,2	88,1	229,1	662,8	88,4	330,5	661,1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Емоційно-вольовий</i> – адекватність емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули (переміни емоційного стану, усвідомленість і контроль); – самодетермінація (свідоме навмисне планування своїх дій відповідно до особистих бажань і почуттів обов'язку); – самоініціація та гальмування своїх дій (установка до виконання та припинення своїх дій); – самообілізація та самостимуляція (стимуляція своєї діяльності щодо оволодіння краєзнавчими знаннями); – самоконтроль (контроль своїх дій)	99,3	226,4	664,3	99,7	225,0	665,3	99,5	225,7	664,8
Разом	9,1	27,9	63,0	9,2	26,5	64,2	9,1	27,2	63,7

Загальні підсумки аналізу отриманих діагностичних даних, що відображають рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів, дають змогу зробити такі висновки:

1. Аналіз стану сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів став можливим на основі розроблення критеріальної бази дослідження, яку склали чотири критерії (мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний та емоційно-вольовий), показники та рівні їхньої сформованості (високий, середній, низький).

2. Результати аналізу ефективності формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів за мотиваційно-потребнісним критерієм свідчать, що більша частина респондентів має низький рівень орієнтації щодо оволодіння краєзнавчими знаннями: фактами, явищами, закономірностями (58,8 % КГ та 58,4 % ЕГ); наявності мотивів і позитивне ставлення до краєзнавчих знань і до діяльності (60,1 % КГ та 61,1 % ЕГ); емоційна стійкість і прагнення до набуття краєзнавчих знань (68,4 % КГ та 69,8 % ЕГ). Наявність професійної спрямованості до краєзнавчої діяльності в більшості респондентів також має низький рівень сформованості – 69,0 % КГ та 69,8 % ЕГ.

3. Відповідно до аналізу рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за когнітивним критерієм і його показниками, ми отримали такі дані: більша частина респондентів має низький рівень базових знань про суть, зміст, методи та способи краєзнавчої діяльності – 60,1 % студентів КГ та 59,5 % ЕГ; 63,3 % респондентів КГ та 62,7 % ЕГ не володіють знаннями щодо способу дій, які виконуються в процесі вирішення завдань із краєзнавства; не знають, як класифікувати та систематизувати краєзнавчі знання, уміння виокремлювати проблему, аналізувати її та вирішувати 69,4 % представників КГ та 70,1 % ЕГ, що може свідчити про низький рівень сформованості базових знань за когнітивним критерієм.

4. Діагностика рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за діяльнісно-комунікативним критерієм дає нам підстави стверджувати, що більша частина респондентів має низький рівень аналітичних умінь (аналізувати результати пізнавальної краєзнавчої діяльності) – 61,2 % КГ та 60,5 % ЕГ; проєктувальних умінь (цілепокладання та виконання завдань самоосвіти, пошуку шляхів і способів їх вирішення) – 68,6 % КГ та 67,0 % ЕГ; організаційних умінь (організувати самостійну активну діяльність) – 51,5 % КГ і 60,7 % ЕГ; комунікативних умінь (взаємодіяти з педагогами та з колективом у процесі пізнавальної, дослідницької, діяльності) – 55,3 % КГ та 63,3 % ЕГ.

5. За негативним показником рівня краєзнавчої компетентності майбутніх географів за емоційно-вольовим критерієм ми спостерігаємо низький рівень адекватності емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули (переміни емоційного стану, усвідомленість та контроль) – 58,6 % КГ та 58,2 % ЕГ; свідомого планування своїх дій відповідно до особистих бажань і почуття обов'язку (самодетермінація) – 60,0 % КГ та 61,4 % ЕГ; самоініціації та гальмування своїх дій (установка до виконання та припинення своїх дій) – 70,0 % КГ та 71,6 % ЕГ; самообілізації та самостимуляції (стимуляція своєї діяльності щодо оволодіння краєзнавчими знаннями) – 68,8 % КГ та 69,8 % ЕГ; самоконтролю (контроль своїх дій) – 64,3 % КГ та 65,3 % ЕГ.

Висновки. Зазначені вище результати свідчать про те, що більшість респондентів має низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за мотиваційно-потребнісним, когнітивним, діяльнісно-комунікативним та емоційно-вольовим критеріями.

Отже, низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за вищезазначеними критеріями вимагає розроблення й упровадження педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Використана література:

1. Вишнікіна Л. П. Географическое образование: предметная географическая компетентность. *Sciences problems of geography*. 2017. № 1–2. С. 121–133.
2. Носаченко В. М. Формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії в процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук. Переяслав-Хмельницький, 2016. 282 с.

3. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка вчителя: теоретичні і організаційно-практичні аспекти / за ред. д. п. н., проф. Л. П. Вовк. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. 254 с.
4. Рожі І. Г. Підготовка майбутніх учителів географії до краєзнавчо-туристської роботи на засадах компетентнісного підходу : дис. ... канд. пед. наук. Умань, 2018. 356 с.
5. Тімець О. В. Підготовка майбутніх учителів географії та біології до краєзнавчо-туристської роботи з учнями : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2001. 212 с.

References:

1. Vishnikina L. P. (2017). Geograficheskoe obrazovanie: predmetnaia geograficheskaia kompetentnost [Geographic education: subject geographical competence]. *Sciences problems of geography*, No. 1–2. S. 121–133 [in Sofia].
2. Nosachenko V. M. (2016). Formuvannia kartografichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv geografii v protsesi fakhovoi pidgotovky [Formation of cartographic competence of future teachers of geography in the process of professional preparation]. Candidate's thesis. Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].
3. Oboznyi V. V. (2001). Kraieznavcha pidgotovka vchytelia: teoretychni i organizatsiino-praktychni aspekty [Local history teacher training: theoretical and organizational-practical aspects]. L. P. Vovk (ed.). Kyiv : M. P. Drahomanov NPU.
4. Rozhi I. G. (2018). Pidgotovka maibutnikh uchyteliv geografii do kraieznavcho-turystskoi roboty na zasadakh kompetentnisnogo pidchodu [Preparation of future teachers of geography for local lore and tourism work on the basis of competence approach]. Candidate's thesis. Uman [in Ukrainian].
5. Timets O. V. (2001). Pidgotovka maibutnikh uchyteliv geografii ta biologii do kraieznavcho-turystskoi roboty z uchniamy [Preparation of future teachers of geography and biology for local and tourist work with students]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

Chala O. V. Criteria and indicators of formation of local lore competence of future geographers in the process of professional training

The article analyzes recent research and publications on the importance of using local lore in order to increase the efficiency of the student's education and upbringing in higher vocational education. Various approaches to defining the criterion base of relevant research on the problems of forming local lore are presented. The criteria and indicators of the formation of the local linguistic competence of future geographers in the process of professional training are highlighted and specified. Among them the author distinguishes the following criteria: motivational-needy, cognitive, activity-communicative, emotional-volitional. The indicators for each of these criteria, which are determined taking into account the structural components of the local linguistic competence of future specialists in geography, scientific approaches to diagnosing the formation of geographical culture and local lore, local lore and skills, are distinguished. The levels of formation of local linguistic competence of future specialists on the three-dimensional scale are defined and described, and the following levels are identified: low, medium and high. Low level is characterized by a low interest in mastering local lore. Intermediate level is a manifestation of interest and desire of future specialists to acquire local lore. High level is the presence of interest and desire to acquire new local lore, knowledge and skills and put them into practice. The obtained diagnostic data are analyzed, which reflect the level of formation of local lore competence of future geographers. The relevant conclusions have been drawn regarding the formation of local geographic competence of future geographers according to the above criteria and their indicators.

Key words: local lore, motivational-needy, cognitive, activity-communicative, emotional-volitional criteria, indicators, level characteristics, self-determination, self-initiation, stimulation.